

Modern Din Bilimleri Kavramı¹

Edward CAIRD

Çeviren

Osman Zahid ÇİFÇİ

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İslami ilimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Konya, Türkiye.
zahid.cifci@selcuk.edu.tr

Makale Bilgileri

Öz

Makale Geçmişi

Geliş: 09.09.2022

Kabul: 14.12.2022

Yayın: 31.12.2022

Anahtar

Kelimeler:

Din Felsefesi,
Edward Caird,
Din Bilimleri,
Tekamül,
Teizm.

Bu çalışma 1835-1908 yılları arasında yaşamış olan İskoç filozof Edward Caird'in Gifford konferanslarında vermiş olduğu derslerin açılış konuşmasıdır. Önemli bir din felsefecisi olan Caird, İngiliz idealizminin kurucu figürlerinden birisidir. Glasgow üniversitesinde eğitim almış ve aynı üniversitede hocalık yapmıştır. John Watson'ın hocalığını da yapmış olan Caird, düşünce ve kültürün evrimi konularında eserler yazmıştır. Bu konuşmasında din bilimleri kavramsallaşması henüz yaygınlaşmamışken neden böyle bir alana ve kavrama ihtiyaç duyulduğunu tartışmaktadır. Kimileri tarafından din insanlığın gelip geçici bir hevesi olarak görülse de insanlık tarihi boyunca var olmuştur. Çünkü insanın nihai sorularının cevabını içermektedir. O nedenle hangi bakış açısıyla bakarsak bakalım din ve dini ilimler araştırılmaya ve bilimsel olarak ele alınmaya değerdir. Zira insanlık tarihiyle ilgili tüm araştırmalarımızın altında yatan varsayımlar olan temel birlik ve insanın yapısal tekâmülü hakkındaki modern fikirler Caird'e göre bizi kaçınılmaz olarak, kendisini tüm bu çeşitli biçimlerde maskeleyen tek yaşam ilkesini aramaya zorlamaktadır. Bu arayışta din bilimleri alanı insanlığa yardımcı olacaktır.

The Modern Conception of the Science of Religion

Article Info

Abstract

Article History

Received: 09.09.2022

Accepted: 14.12.2022

Published:
31.12.2022

Keywords:

Philosophy of
Religion,
Edward Caird,
Religious Sciences,
Evolution,
Theism.

This study is the inaugural lecture of the Scottish philosopher Edward Caird, who lived between 1835 and 1908, at the Gifford Lectures. Caird, an important philosopher of religion, is one of the founding figures of British idealism. He was educated at the University of Glasgow and taught at the same university. Caird, who also taught John Watson, wrote on the evolution of thought and culture. In this talk, he discusses why there is a need for such a field and concept when the conceptualization of religious sciences has not yet become widespread. Although religion is seen by some as a passing fad of humanity, it has existed throughout human history. Because it contains the answers to the ultimate questions of human beings. Therefore, no matter from which point of view we look at it, religion and religious sciences are worthy of being researched and handled scientifically. For modern ideas about fundamental unity and human structural evolution, which are the assumptions underlying all our investigations of human history, inevitably force us, according to Caird, to search for the one principle of life that masks itself in all these various forms. In this search, the field of religious sciences will help humanity.

Atıf/Citation: Çifçi, Osman Zahid. "Modern Din Bilimleri Kavramı". *akif* 52/2 (2022), 142-151.

DOI: <https://dx.doi.org/10.51121/akif.2022.27>

"This article is licensed under a *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License* (CC BY-NC 4.0)"

¹ Edward Caird, "The Modern Conception of the Science of Religion", *International Journal of Ethics* 1/4 (1891), 389-403. Gifford Kursuna Giriş Dersi, St. Andrews, i890-9i. VOL. I.-No. 4-26.

Dini ilimler, bilimlerin hem en eskilerinden hem de en yenilerinden biridir. En eskilerden biridir: zira felsefe dinin çocuğudur ve felsefenin ilk girişimleri, dini bilinç için bir tür *mantık (rationale)* bulma çabasıdır. Diğer yandan, en yenilerden biridir ve bunun iki tür nedeni vardır. Birincisi, bilimin olayları açıklamaları için gereken veriler modern zamanlara kadar tamamen erişilebilir değildi; ikincisi, daha önceden erişilebilir hale gelmiş olsalar bile olayları açıklamak için gereken fikirler ve ilkeler henüz keşfedilmemişti veya en azından evrensel anlamda bir kabul görmemişlerdi. Zira, insanın düşünce dünyasının gelişiminde, fikirlerin her zaman gerçeklere (olgulara) ve olguların da fikirlere dönüştüğü ikili bir süreç vardır; daha doğrusu bu ikili, tıpkı insanın entelektüel hayatına sürekli olarak dokunan bir kumaş ve onun ipliği gibi tek bir sürecin iki ayrı faktördür. Günümüze kadar ihmal edilemeyen ve hatta dikkate alınmayan insan ile dünya ilişkisini veya insanların yaşam ilişkilerini araştırmaya iten ciddi merak ise insan ruhunun gelişiminin ve bu gelişimin beraberinde getirdiği yeni fikirlerin yarı bilinçsiz eyleminin bir sonucudur. Diğer yandan, bu yeni fikirler, onların daha belirgin biçimde fark edilmeleri ile sadece gerçeklere olan ilginin artmasına neden olmamış, aynı zamanda onlara açıklamalar getirmemizi sağlamıştır. Bu yaklaşım, artan bilgiyi nesnel malzeme birikiminden başka bir şey olarak görmeyen sahte ampirizmden ve Athena gibi beynimizde ruhun dünya ile birleşmesi (evliliği) olmadan gerçeğin doğduğunu kabul eden dar *a priori* felsefeden kaçınan entelektüel ilerlememizin bir görüşüdür. Şüphesiz, tüm bilgimiz deneyimle ve deneyim vasıtasıyla gelir; dışa doğru bakmaksızın içe doğru bakmak insan zekasına hiçbir zaman meyve vermeyen bir süreçtir. *Nihil intellectu quod non prius in sensu* (Hissiyatta olmayan bir şey fikriyatta olamaz). Diğer yandan, deneyimin bizi tanıştırdığı dünya zihnimize yabancı bir şey değildir, bu yüzden *onu* anlamaya çalışırken *kendimizi* olayın akışına bırakmamız gerekir. Görünenin aksine (yani zihnin dünyaya yabancı olmasının aksine), o (zihin) büyüdüğü ve sahibi olduğu (yani hükmettiği, kavramayı başardığı) dünyayı anlama çabasıdadır. Akıl sorgulamadıkça dünya ona cevap veremez ve soruların doğası ise her adımda kişinin ulaştığı gelişme düzeyi tarafından belirlenir. Bu nedenle, sırf bir dönemki hayatında gerçeklerin ilerlemesi için gereken besleyici kaynağın var olması, ileriki bir dönemde ana ilgi alanı haline gelecek olan gerçeklere karşı bir zamanlar tamamen kör kalmasının nedeni olabilir. Bu noktada, kişi kendinin daha önce hiç sormadığı bir soruyu sormak zorunda hisseder ve bir cevap bulmak için hevesle gerekçe arar; aynı dürtü, aynı zamanda, gerçekleri anlaşılır kılacak fikirleri daha açık bir bilince ulaştırır. Böylece, bilimin en ampirik sürecinde bile, kendi doğasına yabancı bir dışsal gerçeğin sadece zihnimize yerleşmesini değil, ayrıca doğasından kaynaklanan ve bu nedenle sonunda büyüyen bir bilince yol açan dürtülerin de tatminini sağlarız. Eğer aksi olsaydı, bu gerçekten garip olurdu. Bedenlerimize (mesela) ancak vücudun doğası gereği özümseyebilecek şeyleri alabiliriz – sadece vücudun kendini inşa etmek için olgunlaşmış yapılarında kullanabilecekleri şeyleri. Benzer şekilde, aklımız ihtiyaç duyduğu herhangi bir şeyi arzu etmeksizin alsaydı; yani, *aklımız* her türden nesneyi barındıran bir yapı olsaydı, bu garip olurdu. Gerçekten de akıl *evrensel* bir iştaha sahip ve her türlü bilgiyi özümseyebildiği için bedenden bir noktada farklıdır; çünkü bir anlamda ona yabancı

hiçbir şey yoktur. Ancak bunu ancak kendi tarzında ve zamanı geldiğinde yapabilir. Kendi sorularına cevap üretmeyen ve dahi kendi gelişimine katkı sunmayan her türlü bir bilgiyi reddeder, hatta dışarı püskürtür.

O halde, din bilimine yönelik yeni modern dünyanın ilgisini uyandıran, tüm zamanlarda ve her yerde dinlerin tarihi ile ilgili gerçekleri araştırmak için yapılan ısrarlı girişimlerin sebebi nedir? Gözümüzü, doğrudan doğruya kendi dini hayatımızla ilişkili olan Eski ve Yeni Ahit Kutsal Kitaplarının – yazınsal kültürümüzle direk bağlantılı olan klasik mitolojinin – ötesine çevirmemize neden olan şey ve bilim insanlarımıza tüm kültürlerin kutsal kitaplarını inceleme ve tüm mitolojilerin anahtarlarını arama görevini yüklememizin nedeni nedir? Eskiden çocuklara ve yaşlı kadınlara bırakılan folkloru, keskin bir bilimsel merak nesnesi haline getiren ve dikkatli gözlemciler ordusunun, vahşilerin en kaba batıl inançlarını, evrenin yapısı ve onu yöneten güçler hakkındaki en sapkın hayallerini bu kadar azimle kaydetmesini sağlayan şey nedir? Halk bilgisi (folklor) çocuksu (sade) olmaktan vazgeçmedi; içinde gerçek hayal gücünün bazı unsurlarını taşıyor olsa da insanlar bunları bilerek/isteyerek yok olmaya terk etmeyeceklerdir ve doğanın şiirsel bir idealleştirilmesine dair bazı ipuçları taşısalar da sonsuz gibi duran kum yığınları içinde bu altın taneleri gibi duran (bilgileri) aramak için vakit harcamayacaklardır. Hiçbir şey, vahşilerin batıl inançlarının çoğundan daha kaba ve iğrenç olamaz ve hiçbir şey, onların doğal ve manevi dünyasının oluşumuna ilişkin fikirlerinin çoğundan daha saçma ve mantıksız olamaz. Hiçbir uygar varlık ne ahlaki rehberlik ne de entelektüel ışık için böyle bir kaynağa yönelmez. Bu nedenle, araştırmacıların bu konuda ilgi alanına giren şey, sormak zorunda oldukları yeni bir soru üzerindeki ilgileri olmalıdır; yani, doğrulamaya çalışılan bazı ilkelerin tanımını/örneğini daha doğru elde etmeye verilen değer olmalıdır. Elbette, bu yeni araştırma dalında, araştırma dürtüsü hisseden herkesin yaptığı şeyin tam olarak bilincinde olduklarını düşünmüyorum. Zamanın ruhu, araştırmacıları yönlendirirken onlara amacını iletmediği birçok hizmetçi de görevlendirmiştir. Yüzlerce insan yeni bir arzunun baskısını ve yeni bir merakın dürtüsünü hissetmekte; ne istediğini ya da neden zihnini bir köydeki skandal ya da bir günlük gazetenin reklamı kadar hatırlanması gereken önceki çağlardaki entelektüel çerçevede hantal görünecek olan gerçeklerle zihnini doldurmaya çalıştığını kendine açıkça sormaktadır. Ancak insanları bu şekilde iştihaklandıran şey yazım hatalarından dolayı değerli kabul edilen kitapları toplama zevki gibi anlamsız bir dürtü değildir. Bu, insan ruhunun, geçmişteki gelişimiyle uyanmış olan ve daha da gelişmesi için doyuma ulaşması gereken manevi bir ihtiyaç, entelektüel ve hatta pratik bir arzudur. Yine de kuşkusuz sadece zamanın ruhuna uymakla kalmayıp, bunun ne anlama geldiğini aramak, bu tür araştırmaların bizde uyandırdığı ilgiyi kavramaya çalışmak ve bulduğumuz cevapların bize sağlayacağı katkıyı tahmin etmek de bizim için önemlidir. Bu nedenle, eğer bunu başarabilirsek, böyle bir cevaptan sonra çabalarımıza yöntem geliştirme ve yön verme eğiliminde olacağız. Böylelikle bir dereceye kadar bizi hiçbir şeye ulaştırmayan yollara sapmaktan, belirli bir şeye çok fazla veya çok az önem vermekten uzaklaşacağız.

Bu soruya tam bir cevap bulmak için çalışmaların biraz daha ilerlemesini beklemek gerecektir. Ancak bu arada, genellikle bariz olarak ortada duran bir veya iki noktaya temas etmeliyiz. Her şeyden önce, *insanlığın birliği* fikrinin son yüzyılda ortaya çıkan bir dogmadan ibaret olmadığı; ama tüm uygar insanların neredeyse içgüdüsel bir ön-kabul haline getirdiği ve aynı zamanda, bir bakıma onu bir hakikat olarak gören Hıristiyan milletler arasında bile kendisine yüklenen engelleyici teolojik çekincelerden ve bağlayıcı hükümlerden özgür kılındığı görülmektedir. Daha önce hiç bilinmediği şekli ile şimdi biliyoruz ki, insan türü hiçbir şeye benzemiyor, yani insanlar arasındaki ayrımların, onları birleştiren öz-bilincin temel gerçeğiyle karşılaştırıldığında bu farklılıkların hiçbir şey ifade etmediğini biliyoruz. Eski toplumlar, doğal akrabalık ilkesi üzerine ve dolayısı ile aileden aileye, rütbeden rütbeye ve kasttan kasta değişmez kurallar yolu ile kabilesel ya da ulusal ayrıcalıklar taşıyan bir ahkam üzerine inşa edilmişti. Bununla birlikte, kişilerin eşitlik, adalet ve bireysel haklarına ilişkin katı anlayışıyla Roma İmparatorluğu'nun yapay birliği, Yunan ile barbar, Yahudi ile Yahudi olmayan, aristokrat ve avam, efendi ile köle arasındaki bu yapay ayrım duvarlarını çok *olumsuz* yönde yıktı. Yine Hıristiyanlık, tüm insanların sahip olduğu kabul edilen manevi bir dostluk bağıyla insanları *olumlu* bir şekilde birbirine bağlamaya çalıştı. Bu doktrin, eşitleme gücünü, tüm bu tür ayrımları anlamsız olarak gören bir idealizmin aşırılığında saklasa da ve bu nedenle onların varlığını sürdürmesine izin verse de; *yine de* onları, birkaç yılda (kısa bir sürede) sona erecek dünyevi konumun izafi farklılıkları kategorisine indirgeyip kilisenin düzenine göre bu farklılıkları göz ardı ederek ulaştığı tüm uluslara, her bir ruhun sonsuz derecede değerli olduğu ve bu dünyada bir insanı diğerinden ayıran veya onu diğerinden üstün kılan şeylerin görece önemsiz şeyler olduğu, uzun vadede tüm mutlak üstünlük iddialarının ortadan kalkması gerektiğini ifade eden bilinci insanlara yaydı. İnsanın içinde yapmak ya da olmak için sahip olduğu en iyi şeyin herkes için ortak olan şeyden (iyilikten) kaynaklandığı inancı ve bu nedenle en yüksek iyinin herkese açık olduğu düşüncesi tüm ayrıcalık sistemleri için bir sorun oluşturmuş, tüm ulusal ayrıcalıklı olanlar için eşit derecede tehlike uyandırmıştır. İnsanlık yavaş ilerlemektedir; aslında, öncüller ile sonuç arasında ve bir fikrin dini hayatta filizlenmesi ve dönüştürücü bir toplumsal ilke olarak tezahür etmesi arasında her zaman uzun bir yol vardır; evrensel anlamında ise ilkeler açıkça kabul görmeden bilinçsizce uzun süre toplumda varlığını sürdürebilir. Nihayetinde, ilahi ruhun insandaki tezahürü olan seküler gelişme sürecinde bin yıllık süre bir gün gibi olsa da günler ve yıllar bir şekilde sona erer. Meyve oluşumun ardından tohuma dönüşme kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelir. Bu düşünce mantığının önümüzde duran vaka ile de uyumlu olduğunu görmek zor değildir. İlk dönem Hıristiyanlığın hiper-idealizmi, sosyal hayatta kölelik adaletini ve devlet despotizmini sorgulamayı reddetti. Bu idealizm, otoritenin nasıl kurulduğunu veya onun nasıl kullanıldığını sorgulamadan onun (otoritenin) tanrının bir emri, takdiri olduğunu ilan etti. Ortaçağ Kilisesi, manevi (uhrevi) ve dünyevi düzen arasındaki ayrımı eleştirmek yerine çileciliğe (riyazet) vurgu yapmaya meyletti, ancak çok geçmeden kendisini kaçınılmaz bir mantıkla, ikincisinin güçlerinin birincinin yüksek çıkarlarına müdahale etmeyecek şekilde kullanılması gerektiği konusunda

ısrarcı olmak zorunda buldu. Ancak bu yaklaşım kaçınılmaz olarak Hildebrand'ın ortaya attığı; dünyanın Kiliseye tabi kılınması talebine dönüştü. Reformlar, zorluğun üstesinden gelmek için daha iyi bir çözümü beraberinde getirdi, zira dünya ile Kilise arasındaki ayrımın bir dış düzen ayrımından başka bir şey olmadığı, ilahi ilkenin gerçekleştirilebileceği, ruhban sınıfın yaşamında olduğu kadar laiklerin yaşamında da Kilise'de olduğu kadar devlette de bu ilkelerin olması gerektiği düşüncesine yol açtı. Bu şekilde ilahi ilkenin insanda gerçekleşmesinin teolojik sınırı yıkıldı. Hıristiyan kozmopolitliğinin yeni şarabı, eski ruhani ve dünyevi ayrıcalık şişelerinden fişkırdı. Kilisedeki rahiplerin ve yönetimdeki kraliyet veya soylu bir sınıfın kutsal hakları, insanlığın ilahi hakkı için bir kenara bırakıldı. Böylelikle insanlarda bütün ırksal ve toplumsal ayrımlardan daha derin, tüm kültür ve hatta din ayrımlarından daha derin bir birlik (birleşme) fikri, ilk kez canlılık kazandı. Her zaman olduğu gibi, bu gerçeğin ilk tarifi son derece tek taraflıydı. Geçen yüzyılın kozmopolitiği, insanların eşitliğine ilişkin soyut iddiayı, medeniyetin kendisinin bizzat ahlaki bir dezavantaj olduğu ve insanlığın hakiki sesinin yalnızca doğal insandan, yani 'soylu vahşiden' duyulması gerektiği paradoksuna taşıdı. Ancak, insan doğasının tekliğini, içinde gerçekleştirildiği veya gerçekleştirilebileceği tüm alternatif biçimlerin olumsuzlanması olarak ele alan bir teorinin irrasyonel sonuçları, insanın entelektüel ve ahlaki yaşamı için muazzam bir kazancı bizden uzaklaştırmamalıdır. Bizi doğrudan ilgilendirdiği üzere konuya önceki açıdan baktığımızda, Yeni Dünya'nın keşfinden bu yana insanoğlunun artan iletişimi, zihinleri her zamankinden daha fazla ve ısrarla baskılayan bir sorunun entelektüel anahtarını sunduğunu görüyoruz. Tanrı'nın, yeryüzündeki tüm milletleri tek bir kandan yarattığı inancı – insan doğasının en derin ve en önemli düşüncesi olan: insanlar aslında eşittir – ilk kez tarih boyunca hiç olmadığı kadar, bilim alanına taşındı. İnsan hayatında her bakımdan önemli olan bu bakış açısı klasik modellerin yegâne insani kavramlar olarak görülmesine neden olan yazınsal önyargıları, seçkin insanların ve ilk Hıristiyan kilisesinin tarihini yegâne tarih olarak kutsayan dini önyargıları hemen yok etti. Her şeyden öte, farklı zamanlarda ve dünyanın farklı yörelerinde karşımıza çıkan, neredeyse sonsuz çeşitlilikteki kültürel, yazınsal, sosyal ve dinsel formları ortak insanlık noktasından ele alarak nasıl açıklayabileceğimiz sorununun bilime yöneltti. İnsani olmayan herhangi bir şeyi yabancı olarak değerlendirmeden; ilgili her gerçekliği anlama adına bir araya getirme, genel karakterlerini gözleme, hatta bir arada yaşama ve miras yasalarını keşfetme anlamında değil, kendimizi onların içine atmak anlamında, mevcut ruh hallerini, büyüdükleri düşünce-duygu sürecini ve geliştirdikleri sonuçların kendi hayatımız ve düşüncemizle bağlantısını çözmek bakımından her formu anlayabilmeliyiz. Başka bir deyişle, bu ilke, diğer insan yaşamlarının ortaya çıkardığı bilimsel sorunu, onları yeniden yaşayana kadar, hareketlerini canlı imgelerde yeniden üretene ve bilinçaltını tekrarlama becerisine sahip olana kadar çözmediğimiz bilincine varmamızı sağlar. Antik ve modern uluslardaki en önemsiz örf, adet, mit ve doktrin konularındaki en küçük noktaları dahi bizi araştırmaya yönlendiren, gerçeklerin açgözlü ve salt olgulardan nasıl doğduğunu açıklayan ilkeye nüfuz etmeye hevesli antropologlarımızı harekete geçiren şey tüm biçimleriyle insan hayatının canlı bir

resmini, hala bir *mantık* çerçevesinde oluşturmaya yönelik olan bu arzuyu ortaya koymaktadır. Sadece insanların birliğine ve insanlığın ruhunun kimliğine her zaman ve her yerde inanmak istemiyoruz; onu görmek, onu müşahade etmek istiyoruz. Hem *hissedip* hem *düşünemedikçe* hem hayal gücü hem de mantıkla nasıl olduğunu anlamadıkça her koşul altında kendimizin bu tür düşünme ve yaşam formuna nasıl dönüşebildiğimizin farkına varamadıkça bu kavramları mevcut bir hak olarak göremeyiz. Gerçekleri fark etme ve yeniden canlandırma – geçmişi günümüz yaşamı haline getirmek, oysa onu o dönemde yaşayanların sahip olduğu içsel anlamı şimdiki zamandakilerin asla anlamayacağını kavramakla beraber – dürtüsü işte budur; modern bilimsel ruhu karakterize eden, onu sıradan ve dışsal bir meraktan tamamen farklı kılan da budur. Böyle bir dürtünün, herhangi bir ampirik bilgi birikimiyle bizi asla tatmin etmeyeceği açıktır. Bu ise bize insan ruhunun tüm bu biçimsel farklılığı ile kendini gösterdiği sürecin doğasına dair gözlemlediğimiz şeyin, ya da hakikaten hem görsel hem de sezgisel gerçek bir takdirin dışındaki şeylerin hala dışında bırakılmaktadır; yine de bunlar aracılığıyla her şey sürekli olarak daha eksiksiz bir anlayışa ve daha derin bir kavrayışa ilerlemektedir.

Tüm söylenenler beni nihayetinde şunu belirtmeye yöneltiyor; bu bölümde bilimin yol gösterici ilkesini sağlayan şey sadece insanların birliğine ilişkin yalın fikri değil aynı zamanda bu birliğin kendisini *organik bir gelişme sürecinde gösterdiği* fikri işaret ediyor. Bu ise birincisi belirli toplumlarda ve ikincisi bir bütün olarak insanlığın yaşamında gerçekleşmektedir. Hıristiyanlık döneminin başlangıcından itibaren giderek zemin kazanan bu fikir ancak günümüzde ilk kez bir bilimsel enstrüman olarak etkin bir şekil almıştır. Erken Yunan felsefesinde sunulmuş ve antik dünyanın en gözde fikri, orijinal birlikten doğuş ve ona geri dönüşün bir değişim döngüsüdür. Ya da şöyle söylenebilir; farklılaşma ve bütünleşme (entegrasyon) bir arada olmaz, ancak birbirini takip eder. Bu fikir Aristoteles tarafından bile benimsenmiş görünüyor. Romalıların yüzyıllar boyunca dünya imparatorluğu kurmak için seferler üzerine seferler düzenleyerek sürekli savaşması, Livy'nin bir dışa doğru büyüme süreci kavramını geliştirdiği izlenimi yarattı; bununla birlikte, içsel bir çürümenin de o döneme eşlik ettiği görünüyordu; zira vatanseverliğin ve disiplinin kazandığı güç ve zenginlik, onun görüşüne göre, sonunda onları doğuran erdemler için ölümcül şeyler haline dönüştüğünü kanıtladı. Yahudiler arasında söylenen kehanet – sadece keyfi bir söz değil, iç görüye dayalı bir öngörü olduğu sürece – şöyledir: gelecekte daha fazla iyi ve kötünün hasat edilmesi için mutlaka olgunlaşması gereken şey şimdiki zamandaki iyi ve kötü tohumlarının ayırt edilmesidir; bu anlamda, kehanet sadece ileriye doğru okunan bir fenomendir. İsa Mesih kendi ahlak doktrininden potansiyel olarak veya özünde yasada bulunanların yerine getirilmesi gereken tohumlar olarak bahsettiğinde ve aynı zamanda bu doktrin bir gün bir hardal tohumundan tüm ağaçların en büyüğünün oluşacağını temsil ettiğinde; yine toprağa düşerek çoğalacak (ölüp-çoğalacak) buğday ve mısır danelerinden söz ederken, gelişme fikrine daha önce hiç olmadığı kadar, hatta belki de yakın zamana kadar ifade edilenlerden daha açık bir yorumlama getirmiştir. Bu düşünce döneminde Aziz Paul tarafından benimsenmiş, ancak daha az düşündürücü

olmakla birlikte daha azametli bir biçimde, Yahudilerin tüm tarihinin İncil'in yeni çağı için uzun bir yasal hazırlık olarak görüldüğü, büyük bir ilahi dünya dramı kisvesi altında yeniden sunulmuştur; aynı fikir, Aziz Augustine'nin "Tanrının Şehri"nde, sadece aynı dramın başka bir eyleminin, evrensel Kilise'nin faaliyetlerine barışçıl bir alan sağlamak için evrensel bir imparatorluğun kademeli olarak inşa edildiği Romalıların tarihinde bazı eklentiler ile karşımıza çıkmaktadır. Ancak bireylerin, ulusların ve insanlığın farklı yaşam evreleri arasındaki gelişme dediğimiz bu bağın daha derin ve daha az gösterişli bir ifadesi için çok daha sonrasını beklememiz gerekmektedir. Vico'nun sezgisel dehası, modern dönemin başlangıcında fikrin önemini fark etmiş olsa da insanlık ve dünya tarihinin anahtarı olan bu değerinin tam olarak algılanması, geçen yüzyılın sonu ve bu yüzyılın başına rastlamaktadır. Lessing, Kant ve Herder tarafından, Goethe, Schelling ve birçok seçkin bilim adamına ilerleme ilkesinin biyolojiye taşınması için itici güç sağlanmıştır; Hegel ise onu felsefesinin önde gelen bir fikri haline getirmiş, ilkeyi daha önce hiç olmadığı kadar derin bir analize tabi tutmuş ve mükemmel bir sezgi ve kavrayış ile insanın politik, sanatsal, dini ve felsefi tarihine uyarlamıştır. Sonrasında, Fransa'da Lamarck ve Comte, İngiltere'de Darwin ve Spencer, Almanya'da Von Hartmann ve Wundt, fikrin çeşitli yönlerine ışık tutmak ve farklı alanlara uygulamak için çaba sarf eden yazarlar olarak ön plana çıkmışlardır. Eğer kendilerini doğrudan illüstrasyona adamamış iseler, günümüzün neredeyse tüm büyük spekülasyon ya da bilimsel yazarlarının düşüncesinin ilerleme ilkesi tarafından şekillendiğini ve yönlendirildiğini söylemek abartı olmayacaktır.

Onun yardımıyla ve yalnızca onun yardımıyla, daha önce sözünü ettiğimiz diğer fikir - insanlığın birliği fikri - tamamen akla yatkın ve tarihin gerçekleri ile uyumlu olarak uygulanabilir hale getirilebilir. Diğer bir deyişle, amacımız açısından insanlığın birliği yalnızca tüm milletler ve ülkelerdeki çeşitli tezahürlerde insan doğasının kimliğine sahip olmakla kalmayıp, aynı zamanda *bir arada varoluşlarında* bu tezahürlerin hayatın farklı evreleri olarak birbirine bağlanabileceği ve bu evrelerin *birbirini izleyen* ve tekâmülünün gerekli aşamaları olduklarından bahsedilebilir. Bu seviyeden daha aşağısı olmamakla birlikte, bu husus ilerleme kavramının çağımız bilimin en büyük parolası olarak önümüze koyduğu bir idealdir. Aslında bu yaklaşım, çağımızda insanın bu birlik ilkesinden vazgeçemeyeceğini göstermektedir. Zira, eğer yalnızca ve yalnızca kendimizi bu ilkenin ruhuna bıraktığımızda, onu yeniden yaşadığımızda insanlık tarihine ışık tutabileceğimiz doğruysa, halihazırdaki kendimiz ile daha eski ve daha basit bir kültürdeki insanlar arasındaki boşluğu sadece tekâmül anlayışı ile doldurabiliriz. Bu fikrin yardımı olmadan görüşlerimizi yeterince esnetemeyiz. Dil ve gelenekteki farklılıklar aracılığıyla ortak bir doğanın kimliğini tanımamız gerçekten de bizim için nispeten kolaydır; bizi bu konuda modern Almanlar veya Fransızlar gibi uluslardan ayıran şey, bütün olarak duran, aynı uygarlık düzeyinde olan ve kendimizle zamanın genel ruhunda aynı olanı benimsememizdir. Daha fazla çaba sarf ederek, kendi hayat tarzımızda hala belirgin olarak varlığını sürdüren eski kültürel yaşantılara geri dönebiliriz. Kendimizi Roma ya da Atina vatandaşı yapabiliriz, çünkü edebiyatta ve felsefede, siyasette ve hukukta Roma ve Atina hâlâ bizimle; kolayca ayırt

edilebilen farklılıkları içimizde yaşıyor. Dinimiz hala Yahudi kökünü o kadar çok koruyor ki, İsrail peygamberlerinin ve İncil ilahileri yazanların ruhunu geniş ölçüde hissetmemiz o kadar da zor değil. Ancak görüşümüzü genişletmek ve aynı canlı sempatiyi -yalnızca gerçek bilginin doğabileceği sempatiyi- eski Hindistan ve Mısır'a, Babil'in, Meksika'nın ve Peru'nun ilkel uygarlıklarına yaymak zorunda kaldığımızda -daha da ötesi, insanlık fikrimize tamamen uygarlaşmamış ırkların yaşamlarını dahil etmek, dinin ve ahlakın ilk belirsiz başlangıçlarını fark etmek, hatta dilin oluşumunda bilinçsiz aklın şafağını yeniden üretmek zorunda kaldığımızda- çizgi kırılma noktasına kadar gerilmiş gibi görünür. Şayet insan yaşamının en eski kalıntılarına derin bir ilgi uyandıran ve bunların ortaya çıkarılması için anahtar görevi gören tekâmül fikrinin yardımı olmasaydı, bu anlayış kırılırdı. Aslında bu fikir, şimdiye kadar bilime sunulmuş ve farklılık yerine özdeşliği geri getirmenin en güçlü aracıdır. Onsuz, bilim tarihinin gerçeklerinin doğru bir şekilde anlaşılmasını beklemek mümkün değildir; zira insanın kendisi, karmaşıklık ve zorluklar bakımından diğer tüm bilimlerin karmaşıklıklarını ve zorluklarını içeren ve onları aşan bir problemdir.

Toparlamak gerekirse, genellikle antropoloji adı altında ele alınan ve en önemlilerinden birisi olan din bilimlerine dair çalışmalar, daha önce görülmemiş oranda önem kazanmış ve ilgi uyandırmıştır. Ancak bunun nedeni sadece dünya medeniyetleri ve tarihleri hakkındaki bilgimizin artmış olması, bunun için gerekli materyalin bizlere sağlanmış olması değil aynı zamanda beşeri aklın da ilerlemiş olması ve bu tür araştırmalara bizi odaklayan, bu çalışmaları yürütürken bize rehberlik eden belirli fikirlerin de eşzamanlı olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Belirli fikirlerden kasıt, insanlığın birliği, insanlık ailesinin farklı kesitleri arasındaki ve insan ruhunun seküler gelişimindeki farklı aşamalar arasındaki hayata ilişkin organik bağlantıların varlığıdır; ki tüm uluslardaki çeşitli kültür formları bu fikirden yararlanmaktadırlar. Bu fikirleri dogmalar olarak öne sürmüyoruz - zira hem analizlerinde hem de doğrulamalarında, henüz haklarında net bir şey söylemek zor - ama günümüzde bilimin uğraşması gereken sorunların ve insan ruhunun kendi gelişmesiyle cevaplaması gereken soruların varlığına işaret ediyoruz. Bu zorunluluk, insan ruhunun kendi sorununu ancak derinleşen (engin) bir dünya anlayışı ile çözebileceği gerçeğinde yatmaktadır. Özellikle antropoloji alanında bu doğrudur. Zira bireyin içsel yaşamı, diğer insanlar ve nesnelere olan ilişkilerinin genişliği ve derinliği ile doğru orantılıdır ve manevi bir varlık olarak kendinin ne olduğunun bilincine varabilmesi, ancak insanlığın entelektüel yaşamının ve ahlaki hayatının büyüdüğü ve geliştiği uzun seküler süreçte bireysel yaşam anlayışını kavraması ile mümkündür. Bu nedenle, insanların en yüksek pratik ve spekülasyon çıkarları, ırkın tüm tarihine yeni bir ilgi ve anlam kazandıran bilimin yeni uzantısıyla bağlantılıdır.

Şimdi, bu ifadelerin dinler tarihi açısından özel bir konumu vardır. Henüz, dini tanımlamaya ya da onun özellikleri hakkında herhangi bir kesin açıklama yapmaya girişmeden önce, bir insanın dininin, onun evrene karşı nihai tutumunu, hayatın genel anlamını, varlık nedenini ve amacını ifade etmesi gerektiğini söylemekle yetinebiliriz. Parçalardan bütüne nasıl ve ne kadar ulaştığı, dünyaya ve kendine dair karmaşık

bilincini nasıl ve ne kadar uyum içerisinde topladığı, tüm kazanımlarından ve deneyimlerinden kendisine nihai bir dönüşümü nasıl ve ne şekilde çıkardığı gibi hususları kişi içsel yaşamının herhangi bir dışavurumundan (anlatımından) ziyade din ile ifade etmektedir. Din her ne olursa olsun, şüphesiz, insanın ruhsal deneyiminin en yüksek seviyeye ulaştığı; eğer varsa, insanın tüm doğal ve manevi ortamına karşı kesin bir tavır aldığı alandır. Kısacası din, tüm diğer nesnel ve varlıklarla olan ilişkisinde kendi bilincinin en yüksek biçimidir; bu nedenle insanın yalın halini ve kısa bir timsalini görmek istiyorsak, onu ya burada (dinde) aramalıyız, ya da başka hiçbir yerde aramamalıyız. Ancak tam da bu nedenle, dinler tarihinin ortaya koyduğu problem şudur: insan hayatının diğer tüm yönlerinde varlığını keşfettiğimiz zorlukların yoğunlaşmış bir biçimini burada buluyoruz. Fiziksel, ahlaki ve entelektüel bir varlık olarak insanın hayatında bir hukuk ve düzen ilkesi bulmayı güçleştiren tüm karmaşıklık ve çeşitlilik, tüm tenakuz ve çelişkiler, din tarihinde en uç formlarına ulaşmaktadır. Bu nedenle, (genel) din tanımını tüm dinler için ortak bir nitelik üzerine oturtmaya çalışanlar başarılı bir sonuç elde edememişlerdir; zira insan, dini yaşamında, en yüksek ilhamdan en alt batıl inançlara kadar tüm muhtemel bilinç hallerinin bir yelpazesini sergilemektedir. Bu nedenle, örnekleyecek olursak, terör dinleri ve sevgi dinleri, umut dinleri ve umutsuzluk dinleri, tanrılara, özünde insanın çabalarına yardım edebilecek veya onları engelleyebilecek varlıklar olarak tapınıldığı görülen dinler, bu tür amaçlar için mutlak teslim çağırarak dinler ve hatta yaşamı sonsuzluk ile birleştiren farklı birçok din bulunmaktadır. Dinin asli unsuru olarak adlandırılan şey her ne ise onu olumsuzlamak kolay görünmüyor. Bu nedenle Kant bize 'ahiret inancı olmadan hiçbir dinin var olamayacağını' söyler. Ancak, sadece en bariz gerçeklerden yola çıkarsak, çoğu dinin bir parçasını oluşturan Yahudiliğin - fakat hiçbir şekilde belirgin veya önemli bir parçası olmadığı birçok inanç (din) da vardır - başlangıcında ahiret inancı yoktu. Klasik antik çağ dinleri gibi büyük ölçüde yerel ya da ulusal çapta hayatın içindeki ve merkezindeki din anlayışına göre ölümsüzlük, ailenin ya da devletin ölümsüzlüğüydü. Diğer yandan, Mısırlılarda olduğu gibi öbür dünya veya ahiret kaygılarının mevcut yaşadığımız dünyadaki çıkarları tamamen gölgede bıraktığı inanışına sahip milletler de olmuştur. Mısırlılar, bölgedeki halkın meskenlerini önemsizleştirecek kadar ihtişamlı ve devasa mezarlar arasında yaşıyorlardı ve mitolojilerinin en belirgin özellikleri, insanın ölümünü ve dirilişini simgeleyen tipler olarak kışın ve yazın doğanın ölümünü ve dirilişini temsil etmesiydi. Yine dinin *doğaya* karşı tutumuna bakıldığında, 'parlak nesnelere', göklerin ve yerin, güneş ve ayın, fırtına ve rüzgarların - ki bunlar en belirgin tanrılar olduğunu Vedic ilahilerinde anlatılır -, yaratılanın yaratana (Tanrı'ya) karışmasından öğrenen ve doğayı Tanrı'nın tezahür ettiği yer olarak değil, onun elinde bir silah olarak gören Yahudi dinine kadar, yada son olarak, tüm nesnel dünyayı (doğa dahil) bir yanılısma - ki bu onun en yüksek amacıdır - olarak gören Budist dinine adanmanın insanı özgürleştireceği hali ile din, tasavvur edilebilecek her aşamadan geçmiştir. Yine, *insanın kendisi* ve tanrısal varlıkla bağlantısına ilişkin dini görüş, din tarihi boyunca bir dizi benzeşen ve sürekli değişen bir süreçten geçmiştir. Yunanistan'da olduğu gibi, bazen o (tanrı) formunu dindar olan ölümlü birine aktarılabilen bir varlıktır

ve onlar her şeyden önce ailenin veya devletin yaşamını yöneten güçler olarak kabul edilir. Bazen de insan, tanrılarını mümkün olduğu kadar kendinden uzakta arar ve tanrısallığı insanlıktan çok bitkilerde, hayvanlarda, hemen hemen her şeyde ve her yerde bulurlar. Hatta, antropologlar, insanların akrabalığını ancak yakınlaşma için *zoomorfik (hayvana benzer) veya fitomorfik (bitkiye benzer)* bir tanrı figürüne veya totemin izine ulaştıklarında bunlara kutsal bir bağa atfedip, bir uygarlık durumuna dair sağlam kanıtlar bulduklarını düşünürler. Yine, tapınanların dinsel duygularından bağımsız olarak, Tanrı'nın nesnel gerçekliğine tapanların dini duygularından ayrı olarak inanması tüm dinler için esastır ve hatta bazı dinlerde onunla hiçbir içsel ilişkinin mümkün olmadığı ve tamamen dışsal bir güç olarak ele alındığı görülmektedir. Yine de daha önceki Hinduizm'in tüm nesnel tanrılarının inkârı ile ya da bunların büyük dışsal varoluş yanılması içinde bölümlere indirgemesiyle başlayan ve sonunda ilahi olanı sadece sınırlı zihnin kendini olumsuzlama sürecinde ve bunun sonucu olarak ulaşıldığı varsayılan *Nirvana'da*, yani yalnızca benlikte bulan en az bir büyük din – Buda'nın dini – olduğunu biliyoruz. Son olarak, tek bir dinin sınırları içinde dahi tüm bu formlara benzer şeyler buluruz. Çünkü Hıristiyanlık, tarihi boyunca, çoktanrıcılık ve tektanrıcılığın, panteizm ve ikiciliğin karşıt biçimlerini anımsatan evrelerden geçmiştir. Onu bir zamanlar, doğayı inkâr ederek kendi kendini yok etmenin eşiğine getiren çileci manastır ahlakıyla, başka bir zaman ise doğal arzuları ve duyguları idealize eden bir ahlakla veya Tanrı'yı doğada bulan bir şiirle iç içe geçmiş bir halde buluyoruz. Bu tür çeşitlemeler o kadar fazladır ki, kimileri bunların altında bir ahenk olmadığını ya da dinlerin birbirini takip etmesinin, akıl ve deneyim alanının dışında olan bir bölgede insanın dik kafalı hayallerinden başka bir şey olmadığını söylese ve inkâr etmeye meyletse, bu çok da hoş bir şey olmaz. Böyle olsa dahi, dinlerin değişkenliği sorunu, insanlık tarihinin genel sorununun bir parçasını oluşturmaktadır. Din, insanlığın bir çılgınlığı, eninde sonunda yok olmaya mahkûm olan yanıltıcı bir bilinç biçimi olsa bile, içinde keşfetmek istediğimiz bir düzen olmalı. Rasyonel nesnel varlıklarının aklın genel gelişiminin dışında kaldığını varsayamayız. Ateizm ya da agnostisizm bile insan yaşamının nihai problemine karşı kesin bir tutumu içerir ve eğer insan için mümkün olan en yüksek tutum bu ise bunun ulaşılabilecek nihai bir mefhum veya tüm gelişme sürecinin özetlendiği nihai mefhumun unsurlarından biri olduğunu göstermelidir. Zira insanlık tarihiyle ilgili tüm araştırmalarımızın altında yatan varsayımlar olan temel birlik ve insanın yapısal tekâmülü hakkındaki modern fikirler, bizi kaçınılmaz olarak, kendisini tüm bu çeşitli biçimlerde maskeleyen tek yaşam ilkesini aramaya zorlamakta ve bunların hepsi aracılığı ile kendini tam olarak gerçekleştirilmeye çabalamaktadır.